

OBIECTE ȘI INTERPRETĂRI. ÎN LEGĂTURĂ CU „MESAJUL” FIBULELOR „HIBRIDE”*

Vlad Vintilă ZIRRA

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: vvzirra@yahoo.com

Keywords: “hybrid” fibulae, Thracian scheme fibulae, La Tène scheme fibulae, typology

Abstract: The following discussion resumes a recurring theme chiefly in the Romanian and Bulgarian archaeology of the last decades, namely the issues related to the so-called “hybrid” fibulae. Recent studies referring to this topic tried to clarify the typology and chronology of the previous definition(s) – rather unclear – of these pieces, and the “frontier” towards Thracian scheme fibulae or La Tène scheme fibulae. The “hybrid” fibulae diversity, their relatively small number and rather unique feature than clear or proper typological series – which combine elements derived from the two mentioned schemes –, place them rather in a “family” of copies than within a well enough defined “type”. From the chronological perspective, they are to be situated (with a better probability, but still with some reserve) towards the ending production period of the Thracian fibulae that is by the end of the first half of the 3rd century BC.

Mots-clés : fibules « hybrides », fibules de schéma thracique, fibules de schéma La Tène, typologie

Résumé : La discussion qui s’ensuit reprend un thème récurrent surtout dans l’archéologie roumaine et bulgare des dernières décennies, à savoir la question des soi-disant fibules « hybrides ». Quelques études de date récente concernant ce thème ont essayé de préciser en tant que typologie et chronologie la définition antérieure, relativement incertaine, de ces pièces-là et la « frontière » par rapport aux fibules de « schéma thracique » ou La Tène. La diversité des fibules « hybrides », leur nombre relativement faible et leur caractère à peu près singulier – plutôt unique –, mais qui mélange des éléments dérivés des deux schémas mentionnés, peut les situer plutôt dans une « famille » d’exemplaires que dans les « limites » d’un « type » suffisamment bien précisé. Quant à leur position chronologique elles sont à être situées (avec une meilleure probabilité, et avec une certaine réserve à la fois) vers la période de fin de la production des fibules thraciennes, c’est-à-dire vers la fin de la première moitié du IIIe siècle av. J.-C.

Până în prezent dispunem de numeroase mărturii privitoare la deplasarea populațiilor (considerate) celtice către Europa sud-est centrală. Acestea ne-au fost oferite de autori greci și latini, parte contemporani, parte ulteriori evenimentelor la care au făcut referire. În orice caz, este limpede faptul că evenimentele la care aceștia au făcut referire au avut un răsunet terifiant și crescător odată cu trecerea timpului. Ca ordin de mărime, comparabile cu invazia celtică, în zona Europei centrale și estice pot fi evocate, de pildă, invazia hunilor, iar mai târziu aceea a tătarilor.

În epocile modernă și contemporană, numeroși istorici și arheologi au examinat la rândul lor, fie în ansamblu ori în amănunt, migrația / deplasarea unor populații considerate celtice, precum și pătrunderile violente și distrugătoare ale acestora în Peninsula Italică și, aproximativ o sută de ani mai târziu, în Peninsula Balcanică și în Asia Mică. Aceste mișcări de populație sunt considerate în mod generic ca fiind izvorul unei influențe remarcabile a civilizației laténo-iene atât în bazinul Dunării Mijlocii, cât și al Dunării Inferioare.

În ceea ce privește arheologia celților, cel puțin, se poate remarca apariția, dezvoltarea și persistența unui gen de conservatorism dominat de interesul pentru cronologie, pentru identificarea componentelor etnice, alături de atribuirea „etnică” a anumitor materiale arheologice mai mult sau mai puțin frecvente. În fond, avem de-a face cu un amestec destul de neclar, pornind de la interpretarea unor texte destul de ambigue păstrate din antichitate, de la definirea unor grupuri culturale, și până la formularea unor comentarii legate de istoria artei sau a tehnologiei, cărora li se adaugă, în același timp, diferite hărți de răspândire¹ a unor materiale arheologice, monumente sau fenomene care nu sunt întotdeauna clar definite și, de aceea, prea puțin convingătoare. Astfel de abordări, între altele, ar putea fi considerate responsabile pentru apariția unor „mitologii științifice” referitoare uneori la celți, traci (geto-daci) sau germani.

Pe de altă parte, mirajul asocierii mărturiilor izvoarelor scrise – adesea minimale și / sau contradictorii –, cu materialele și contextele arheologice concrete – nu de puține ori și acestea discutabile sau interpretabile – rămâne mereu

* Contribuția de față reprezintă o variantă amplificată a unor idei și comentarii din articolul *Objets et interprétations. Sur « le message » des fibules « hybrides »*, aflat sub tipar în volumul care va conține lucrările prezentate la Conferința academică „Arheologia tracică”. Departamentul de Arheologie tracică la 30 de ani, Institutul de Arheologie și Muzeu, Academia Bulgară de Științe, Sofia, 21–24 noiembrie 2014 (НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ „ТРАКИЙСКА АРХЕОЛОГИЯ”. 30 години Секция за тракийска археология при НАИМ-БАН).

¹ Collis 2007, p. 136.

de actualitate și își păstrează forța de seducție, deși majoritatea cercetătorilor știu sau caută să opereze cu distingeri metodologice și să ierarhizeze valoarea informațiilor pe care le iau în discuție. În orice caz, tendința implicită sau explicită în ceea ce privește cronologia relativă sau absolută (în felul în care o înțelege arheologia) este, în ultimă instanță, de a se raporta într-o manieră cât mai convingătoare – mai presus de orice îndoială, dacă s-ar putea – la niște evenimente istorice majore, la anumite fenomene naturale de amploare (descrise fie în sursele istorice, fie identificate prin alt gen de cercetări), ușor de recunoscut și care vor fi influențat societățile epocii în chestiune pe spații considerabile. O astfel de cale este de cele mai multe ori anevoioasă și presărată cu o sumedenie de situații greu de armonizat, mai cu seamă atunci când sunt amestecate mai multe unghiuri de abordare. Spre exemplu, J. Collis consideră că o bună parte din hărțile² care se publică de obicei în legătură cu originea și răspândirea celților au prea puțin de a face cu evenimente descrise de autorii antici.

În această situație, diferite categorii de descoperiri și de materiale arheologice au fost examinate în încercarea de a identifica argumente potrivite pentru a susține ideile exprimate mai sus.

Între altele, acesta este și cazul fibulelor care sunt desemnate ca „hibride”, socotite a fi rezultatul combinării anumitor elemente de construcție și decor ale fibulelor de schemă La Tène și ale fibulelor tracice (mai recent se vorbește chiar de așa-numita „schemă tracică”³).

În general, potrivit concepției arheologice de sorginte culturală și istorică, ar exista anumite „culturi” sau „grupuri culturale”, privite în linii mari ca niște structuri asemănătoare statelor și care ar avea o identitate destul de clar definită și recunoscută ca atare. De aceea, în principiu, din această perspectivă, tipurile „fosile” de artefacte joacă un rol determinant și sunt considerate implicit ca fiind mai degrabă imuabile, iar propagarea lor la un moment dat (sau, mai bine zis, într-o anumită perioadă) este asociată cu expansiunea populației purtătoare a culturii respective. În orice caz, absolutizarea acestei maniere de a privi lucrurile poate fi hazardată și poate conduce la concluzii lipsite de validitate sau contradictorii, dacă sunt luate în considerare mai multe tipuri de „fosile”.

Pe de altă parte, este destul de evident că schimbul de bunuri pe distanțe medii și lungi avea loc în mod regulat, chiar dacă mijloacele de deplasare și transport erau mult mai puțin rapide în a doua epocă a fierului în raport cu societățile contemporane; deplasarea populațiilor sau mai degrabă a unor grupuri sociale și economice, legate în mod direct sau colateral de schimbul de bunuri, poate fi privită ca o obișnuință permanentă, supusă unor fluctuații de intensitate sau cadență.

În acest fel, circulația bunurilor (implicit și a persoanelor) presupunea inevitabil o influență reciprocă a

societăților, fie și în măsuri diferite și variabile. În același timp, creativitatea și originalitatea meșteșugarilor care produceau bunurile, uneori în strânsă relație cu materiile prime provenite din „import”, au jucat, fără îndoială, un rol considerabil în ceea ce privește adaptarea și inovarea; în principiu, acestea ar fi condițiile care ar putea defini la un moment / interval date „modele” de producere și consum, acestea, la rândul lor, fiind într-o permanentă interacțiune. Cu alte cuvinte, influențele și interferențele între diferite civilizații, cel mai adesea învecinate, se realizează și prin „împrumutul” de artefacte, oricare ar fi acestea, fie în urma unui proces de adaptare potrivit cu fondul cultural preexistent.

Preocupările privind abordarea statistică și matematică a enormului material provenit din cercetările arheologice sistematice, preventive sau din diferite colecții, au devenit astăzi un fapt destul de obișnuit, mai cu seamă atunci când este vorba de spații geografice vaste sau de ansambluri de cazuri cu frecvență ridicată.

Dacă am urmări una dintre concluziile pentru care pledează o asemenea perspectivă, durata de „viață” a unui obiect / artefact oarecare – provenit dintr-o serie clasificabilă de obiecte (cât mai) asemănătoare – ar fi comensurabilă, „viața” acestuia, în cazul în care există elemente contextuale convenabile, poate fi apreciată a fi destul de scurtă⁴, limitată la câteva decenii, uneori, eventual, și mai puțin. Cu alte cuvinte, s-ar putea spune că nu există diferențe cronologice mari între momentul în care un anumit tip de obiect începe să-și facă simțită prezența (momentul inițial este mai greu detectabil) și momentul (intervalul) de „explozie” ca frecvență. Tipul de obiect în chestiune se impune în producție și circulă pe spații întinse, iar apoi, între momentul în care începe să intre în declin și până la dispariția sa din circulație, intervalul respectiv nu este nici el prea lung, timp în care se constată apariția unui tip / tipuri de obiecte noi, astfel încât ciclul de producție și răspândire ar fi reluat într-o manieră asemănătoare. O astfel de privire, care pare destul de logică și probabil mai aproape de adevăr, contrazice ideea potrivit căreia ar exista tipuri de obiecte cu mare dezvoltare diacronică. Rămâne de menționat diferența dintre perioada în care un anumit tip de obiect este produs și eventuala sa circulație / uz pe un termen mai lung, în special dacă obiectul respectiv este bine făcut (fiabil, rezistent) sau dacă este apreciat ca fiind de prestigiu sau sacru.

Dacă ar fi să admitem operaționalitatea afirmațiilor anterioare, în tot cazul rămâne să ne gândim la una dintre chestiunile cel mai greu de conceput, inclusiv în arheologie, și anume ce se înțelege prin „tip” (în cazul de față – de obiect / artefact).

Această noțiune ar trebui să fie caracterizată prin congruență, repetitivitate și printr-un aspect morfologic cât mai asemănător (cel puțin) în multitudinea de obiecte

² Collis 2007, p. 137–138.

³ Măndescu 2000, p. 71–92.

⁴ Rustoiu 1997, p. 14.

pe care le reprezintă. Este destul de limpede că un anumit tip, chiar dacă bine individualizat din punct de vedere morfologic, dacă nu este reprezentat printr-un număr suficient de indivizi, ori dacă incidențele contextuale de combinare cu alte tipuri nu sunt destul de numeroase, atunci utilitatea sa din perspectivă statistico-combinatorie nu poate fi prea mare. Iar dacă trăsăturile de „apropiere” / similitudine care îl definesc sunt vagi sau mai degrabă inconsecvente, atunci tipul în discuție este cu atât mai puțin operant. În ultimă instanță, limita dintre ce poate fi considerat a aparține unui tip sau altuia (ori nu poate fi încadrat niciunui) este adesea discutabilă și fluidă.

Pentru a reveni la subiect, iată cum se prezintă în principiu situația referitoare la fibulele „hibride”, denumite astfel pentru că pot fi considerate un amestec între schema La Tène și schema tracică. Am căutat în continuare să formulez câteva reflecții în raport cu un subiect destul de mult comentat în ultimii ani.

D. Spânu, într-o publicație de dată foarte recentă⁵, face o expunere utilă și lămuritoare în privința definirii și diferențelor dintre schema La Tène și aceea tracică. În același timp, este de părere că ar trebui renunțat la apelativul de fibule „tracice” pentru a evita o etichetare de sorginte etnică a unor piese tot mai numeroase și care pentru o lungă vreme au reprezentat o fosilă directoare pentru un spațiu geografic considerabil, împărțit actualmente între mai multe țări. D. Spânu sugerează denominația de „fibule cu resort lateral și picior ridicat” pentru o descriere „obiectivă” a acestui tip de obiecte de metal. Neîndoindu-ne, ideea are coerența sa și în felul acesta ar fi simetrică cu expresia – de regulă în opoziție și complementaritate –, „fibule de schemă La Tène” care caută și ea să evite o posibilă interpretare cu conotații de natură etnică⁶. Ar fi de observat că, la origine, acela care a utilizat denumirea de fibule „tracice” a fost arheologul bulgar R. Popov⁷, observând răspândirea geografică, atât cât era cunoscută în acele vremuri, care se suprapunea mai cu seamă anticei Tracii. Pe de altă parte, chiar dacă sugestia lui D. Spânu este valabilă din punct de vedere terminologic, apelativul de fibule „tracice” are deja o lungă „carieră” în literatura arheologică și de aceea mai degrabă mă îndoiesc că ar putea fi schimbată cu ușurință, cu atât mai mult cu cât e simplă și ușor de ținut minte. În ultimă instanță, cu toate că aceasta comportă riscul referit mai sus – acela de interpretare cu tendință etnică – este vorba despre o convenție încetățenită, precum multe altele din arheologie și alte numeroase domenii de cercetare și cunoaștere. Eventual, situația poate fi privită ca făcând parte din categoria „imprecizia / greșeala care face carieră”.

D. Spânu a reconstituit într-o manieră sistematică și organizată istoricul dezbaterii referitoare la fibulele „hibride” și, încă mai mult, prin descrierile și comparațiile

pe care le-a întreprins a întrevăzut sursele unor inconsecvențe și imprecizii care decurg din includerea unor anume piese în această categorie (Fig. 1). Totodată, reluând parțial definiția propusă de D. Măndescu⁸, a introdus criterii mai clare de separare între fibulele care ar putea fi considerate „hibride” și cele legate de schema La Tène timpuriu (faza B) sau schema tracică. Criteriile decisive, care constituie diferența între cele două categorii menționate în urmă, sunt poziția, forma și construcția resortului⁹. Acestora li s-ar putea adăuga încă un element specific, cel puțin pentru seriile târzii de fibule tracice (din sec. III a.Chr.). Este vorba de arcul pe care s-au practicat fațete, în așa fel încât secțiunea are aspect poliedric (de regulă hexagonal sau octogonal)¹⁰. Diferența de înfățișare și construcție a resortului este oricum ușor de sesizat: acesta este bilateral și exterior arcului, atunci când e vorba de fibulele de schemă La Tène, câtă vreme, el este aproape întotdeauna confecționat dintr-o singură spirală, și interior arcului, dacă urmărim fibulele tracice. Fie că este lateral sau bilateral resortul are, desigur, aceeași funcție – aceea de a genera o presiune suficientă a acului în zona port-agrafei, încât fibula să poată fi închisă cu ușurință. Mi se pare important de învederat că, după cum am încercat în două contribuții mai vechi, includerea unor exemplare de fibule, cea de la Momišiči¹¹ (Fig. 2), o alta provenind din fosta Iugoslavie¹² (Fig. 3), precum și cea provenind dintr-o localitate necunoscută din Bulgaria¹³ (Fig. 4) în rândul fibulelor „hibride” este, cel puțin în parte, improprie. Prima dintre ele este prevăzută cu un resort bilateral, în timp ce decorul prezent pe piciorul său nu este neapărat tipic pentru fibulele tracice. Singurul element care, totuși, ar putea susține un melanj de influențe este prezența fațetelor pe arc, cu toate că imaginea publicată nu este destul de limpede pentru ca piesa să fie suficient de explicită. În privința piesei provenite din fosta Iugoslavie, de asemenea cu resort bilateral, forma conică a piciorului și fațetarea – mai evidente în ilustrația publicată –, aceasta oferă oricum două elemente care pot fi luate în considerare pentru a sprijini ideea de „hibridare”. Referitor la piesa amintită din Bulgaria, fără îndoială, nu există argumente valide pentru a mai fi inclusă printre fibulele „hibride”. În mod evident, ea se încadrează tipului de fibule clasificate de Karl Peschel cu siglele A1-A2¹⁴ într-un studiu pe care, regretabil, nu îl cunoșteam în acea vreme. Autorul menționat definește un tip de fibule pe care le intitulează *mit Spiralfuß* (cu piciorul în spirală, alături de variantele sale) și care prezintă un pseudo-resort cu rol ornamental la capătul piciorului și sunt încadrate în sec. III sau chiar la începutul sec. II a.Chr. Deși studiul lui Peschel a fost publicat de mai bine de 40 de ani, mărturisesc că nu l-am „descoperit” până de curând.

⁵ Spânu 2013.

⁶ Spânu 2013, p. 147–148.

⁷ Popov 1924, p. 136.

⁸ Măndescu 2010.

⁹ Spânu 2013, p. 147.

¹⁰ Zirra 1997.

¹¹ Vasić 1980, p. 169–170.

¹² Vasić 1980, p. 169–170.

¹³ Zirra 2009, p. 25, fig. 27; p. 82–84.

¹⁴ Peschel 1972.

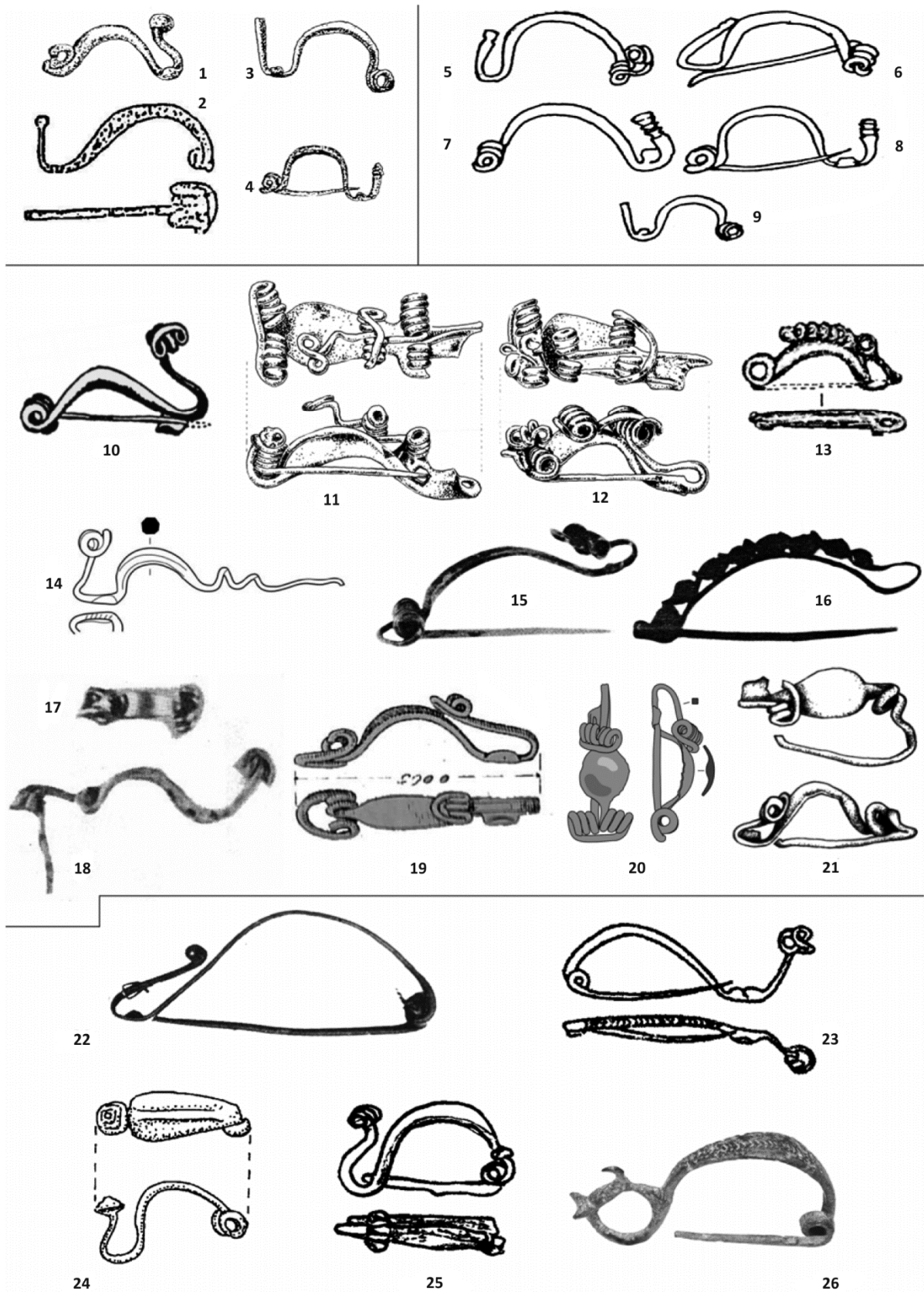
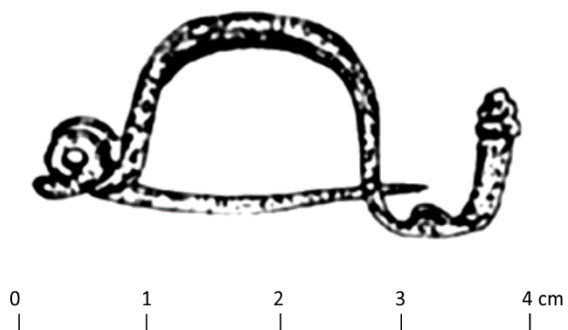

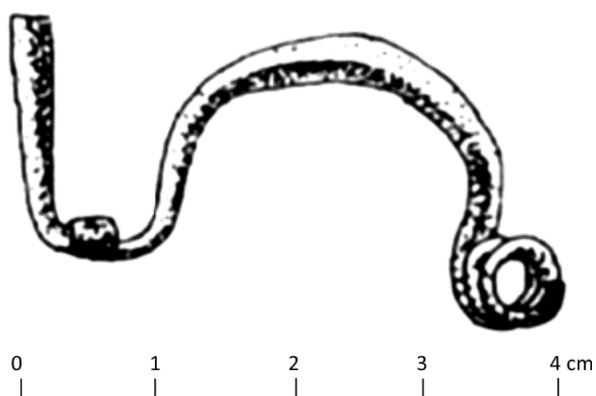
Fig. 1. Fibule „hibride” și altele potrivit mai multor autori (preluare de la Spănu 2013, p. 155, fig. 3) / “Hybrid” fibulae and others according to several authors (retrieval from Spănu 2013, p. 155, fig. 3).

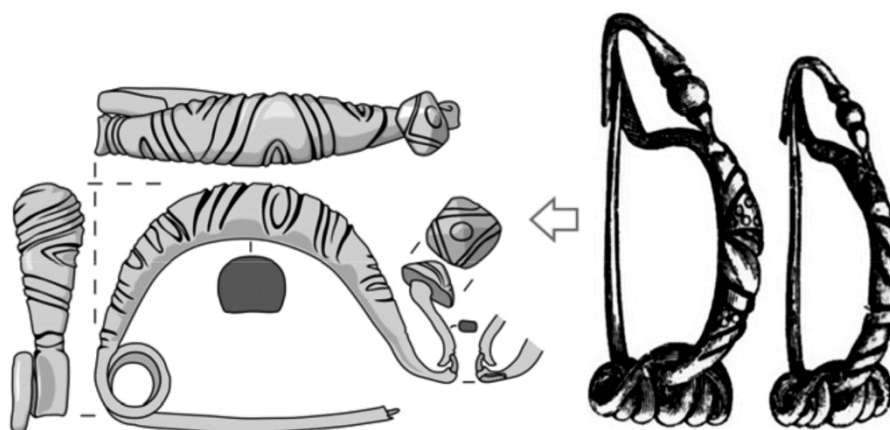
Fig. 2. Fibulă de la Momișiți / Podgorica (după Vasić 1980, p. 169, fig. 1) / Fibula from Momișiți / Podgorica (after Vasić 1980, p. 169, fig. 1).

Fig. 4. Fibulă provenită dintr-o localitate necunoscută din Bulgaria (după Zirra 2009, p. 25, fig. 27) / Fibula originating from an unknown place in Bulgaria (after Zirra 2009, p. 25, fig. 27).

Fig. 3. Fibulă provenită din fosta Iugoslavie (după Vasić 1980, p. 170, fig. 2) / Fibula originating from ex-Yugoslavia (after Vasić 1980, p. 170, fig. 2).

Bunești tezaurul 1

Fibule dux/Duchcov (LTB1)

Fig. 5. Fibulă de argint din tezaurul 1 de la Epureni, fibulă Dux (preluare de la Spânu 2013, p. 155, fig. 2) / Silver fibula from Epureni, hoard 1, Dux fibula (retrieval from Spânu 2013, p. 155, fig. 2).

Pe de altă parte, D. Spănu, în urma unei examinări atente a pieselor din tezaurul 1 de la Bunești¹, publicat inițial în condiții modeste și prin aceasta prea puțin explicit², a făcut o serie de remarci pertinente legate în special de „fibula mare de argint”. Aceasta reprezintă, practic, însăși ideea de „hibridare” (Fig. 5), întrucât pe o schemă clară tracică se „grefează” elemente de realizare și decor tipice fibulelor de schemă La Tène, mai precis celor cunoscute de obicei sub denumirea de fibule Dux / Duchcov³, specifice fazei La Tène B1, dar cu extensie și în faza B2. Prezența în tezaurul 1 de la Bunești a unei drahme „histriene cu capete inversate aparținând grupelor III și IV de emisiuni, dateate între ±380 și ±313/280 a.Chr.”⁴, poate fi privită ca un indiciu cronologic semnificativ referitor la fenomenul de „hibridare” către sfârșitul sec. al III-lea și primele decenii ale sec. al II-lea, ținând seamă și de morfologia fibulei tracice amintite, încadrabile în seriile târzii ale acestui tip. Un alt reper din perspectivă numismatică pentru fibulele tracice din seriile târzii în general îl constituie asocierea de piese din tezaurul de la Epureni, compus din podoabe (fibule și brățări, toate de argint) și monede Huși-Vovriești⁵. În ultima vreme, aprecierile referitoare la poziția cronologică a emisiunilor monetare Huși-Vovriești (imitații având ca prototip tetradrahmele macedonene de tip Filip al II-lea) au fost reluate, grație și unor descoperiri mai recente, între care cea mai relevantă este aceea a tezaurului de la Stolniceni (r. Hâncești, Rep. Moldova) „alcătuit din 44 de drahme bătute de Istros și 10 tetradrahme de tip Huși-Vovriești...”⁶. Pentru situația întâlnită aici a fost propusă, pe baza unor conjecturi de natură istorică – destul de elaborate, de altfel – o încadrare în deceniul al patrulea al sec. al III-lea a.Chr., ceea ce este totuși destul de greu de admis. O mai bună probabilitate ar putea fi acceptată pentru sfârșitul aceluiași secol sau în primele două-trei decenii ale sec. al III-lea a.Chr.⁷

În ultimă instanță, la drept vorbind, nu există „un tip”⁸ de fibule „hibride”, ci avem de-a face mai degrabă cu piese mai întotdeauna diferite, unice de cele mai multe ori. Este un fapt normal ca meșteșugarii din acea epocă să fie, în linii mari cam ca aceia din prezent, dependenți / supuși curentului și fluctuațiilor modei, dar în același timp să își formeze ei înșiși un mod de expresie propriu, în funcție de pricepere și imaginație. În orice caz, fie că e vorba de producători sau beneficiari, toți au furnizat sau utilizat piese care pot fi legate, din perspectiva zilelor

noastre, de cele două mari categorii de piese, „tracice” sau „La Tène”. Ar fi mai convenabil ca fibulele „hibride”, din moment ce prezintă un amestec cu proporții diferite de elemente comune celor două categorii, să fie considerate ca un fel de unicate. Pe de altă parte, chiar dacă evaluarea „forței” factorilor de apropiere (similitudine) sau de distanțare (diferențiere) poate fi pusă în discuție și clarificată, fibulele „hibride” par să-și fi făcut simțită prezența pentru circa un veac, perioadă mai greu de sesizat printr-o contextualitate puternică sau explicită, cât mai ales prin analogii de formă și decor cu valori variabile. D. Spănu concludă în mod categoric că „Noțiunea de «tip hibrid» pentru astfel de fibule nu se vedește nici consecventă, nici justificată. Nu asistăm la un «fenomen de hibridizare», «de încrucișare» sau «de tranziție», ci la câteva opțiuni individuale distincte, izolate geografic”⁹. Într-adevăr, noțiunea de „tip hibrid” este excesivă și ține mai degrabă de comoditatea unei expresii rapide și cuprinzătoare, decât de o consistență taxonomică. Cu toate acestea, respingerea „fenomenului de hibridizare” nu mi se pare a fi destul de fericită, întrucât examinarea atentă a pieselor, așa cum a făcut-o chiar D. Spănu, sprijină ideea unui amestec de elemente de morfologie, construcție, realizare sau decor la mai multe piese care au fost luate în discuție.

În ceea ce privește fibulele tracice, ele au fost și continuă să fie obiectul unei permanente dezbateri, foarte utile după părerea mea. Calitatea lor de fosilă directoare este indiscutabilă, iar frecvența lor în numeroase descoperiri nu face decât să sublinieze poziția lor de interes. Tot ele sunt suportul pe care s-au „grefat” elementele „hibride”. Cu toate acestea, definirea cronologică a fibulelor tracice pare să fie diferită între Bulgaria și România. În Bulgaria, primele piese din această categorie pot fi admise încă din sec. V a.Chr., în vreme ce pentru teritoriul de azi al României nu avem la îndemână argumente temeinice pentru a le considera mai vechi de (probabil) mijlocul sec. IV a.Chr. Rămâne de remarcat că există diferențe în privința cronologiei tardive și finale a fibulelor tracice între arheologia bulgară și română. Există cercetători bulgari înclinați să creadă că fibula tracică a „supraviețuit” până la începutul sec. I a.Chr., părere susținută de asemenea și în România cu mai multe decenii în urmă¹⁰; mai târziu s-a adevărit că, măcar pentru spațiul românesc, evoluția cea mai târzie a fibulei tracice ar trebui restrânsă către sfârșitul sec. III a.Chr. și, eventual, pentru

¹ Spănu 2013, p. 151–152, 155, fig. 2.

² Bazarciuc 1983.

³ Spănu 2013, p. 152.

⁴ Spănu 2013, p. 152, apud Poenaru Bordea 2004, p. 34–36, lista A.II, nr. 19, p. 49.

⁵ Spănu 2014, p. 65–94.

⁶ Vilcu 2015, p. 21–30.

⁷ Vilcu 2015, p. 26–28.

⁸ Spănu 2013, p. 152.

⁹ Spănu 2014, p. 152.

¹⁰ Berciu 1943.

a lăsa un interval comod, de siguranță, la începutul sec. II a.Chr.¹¹. În ceea ce mă privește, sunt de părere că perioada de producere a fibulelor tracice (cel puțin în spațiul dintre Dunăre și Carpații Meridionali sau la est de Carpații Orientali) s-a încheiat către sfârșitul primei jumătăți a sec. III a.Chr., cam în același timp cu pătrunderea fibulelor de schemă La Tène, care pur și simplu le-au luat locul celor dintâi. Perioada târzie de producere a fibulelor tracice, sincronă cu pătrunderea fibulelor laténe-iene, va fi fost destul de restrânsă în timp, greu de decelat în descoperirile cunoscute până acum, chiar dacă s-ar putea admite că în anumite zone fibulele tracice au continuat să facă parte din accesoriile vestimentare curente. Referitor la aceasta, este semnificativă constatarea că în complexele închise lipsește asocierea dintre cele două categorii de fibule. Practic, în România, nu poate fi citat decât un singur exemplu de asociere cu o fibulă de schemă La Tène timpuriu, și anume în necropola de la Fântânele¹². De asemenea, inclusiv în nivelurile de locuire bine definite din așezări, nu se întâlnesc asocieri relevante în această privință. Mai mult, în situl de la Valea lui Voicu (Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța) se întâlnește o situație interesantă și remarcabilă, a cărei posibilă semnificație ar putea fi interpretată ca un *argumentum a silentio*. În nivelurile 9 și 8 ale sitului amintit, datate cu ajutorul timbrelor amforice în deceniile 7 și 6 ale sec. III a.Chr., nu a fost găsită nicio fibulă tracică, în schimb au apărut patru fibule de schemă La Tène vechi și mijlociu¹³. În felul acesta, în principiu, ne-am putea gândi că înlocuirea fibulelor tracice cu cele laténe-iene s-a produs destul de rapid, undeva către sfârșitul primei jumătăți a sec. III a.Chr., poate chiar ca o consecință implicită a invaziilor și pendulării populațiilor celtice la sud de Carpați și de Dunăre.

Acknowledgment

This contribution was supported by the **PN-II-PT-PCCA-2011-3-1153**, *Genetic Evolution: New Evidences for the Study of Interconnected Structures. A Bio-molecular Journey around the Carpathians from Ancient to Medieval Times* (GENESIS) project.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu 1976 – A. D. Alexandrescu, *À propos des fibules « thraces » de Zimnicea*, Th-D 1, 1976, p. 131–142.
- Alexandrescu 1980 – A. D. Alexandrescu, *La nécropole gète de Zimnicea*, Dacia NS 24, 1980, p. 19–126.
- Bazarciuc 1983 – V. V. Bazarciuc, *Cetatea geto-dacică de la Bunești, județul Vaslui*, SCIVA 34, 3, 1983, p. 249–273.
- Berciu 1943 – D. Berciu, *Ein Problem aus der Frühgeschichte Südosteuropas*, Balcania 6, 1943, p. 283–306.
- Collis 2007 – J. Collis, *Celts and Politics*, în: S. Rieckhoff, U. Sommer (eds.), *Auf der Suche nach Identitäten: Volk – Stamm – Kultur – Ethnos*, Internationale Tagung der Universität Leipzig vom 8.–9. Dezember 2000, BARIntSer 1705, Oxford, 2007, p. 136–144.
- Conovici et alii 2012 – N. Conovici, A. Ganciu, M. Irimia, V. V. Zirra, *Repere cronologice pentru nivelurile de locuire getice timpurii de la Satu Nou – „Valea lui Voicu” (com Oltina, jud. Constanța)*, Thraco-Dacica 2–3 (2010-2011), 2012, p. 71–100.
- Măndescu 2000 – D. Măndescu, *Fibula de schemă tracică – Noi puncte de vedere*, SCIVA 51, 1–2, 2000, p. 71–92.
- Măndescu 2010 – D. Măndescu, *Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (sec. V–III) între Carpați, Nistru și Balcani*, Brăila, 2010.
- Peschel 1972 – K. Peschel, *Fibeln mit Spiralfuß*, ZfA 6, 1972, p. 1–42.
- Poenaru Bordea 2004 – G. Poenaru Bordea, *La diffusion des monnaies d'Istros, Callatis et Tomi, du VIe siècle av. J.-C. dans leurs territoires, zones d'influence et ailleurs*, în: *Presenza e funzioni della moneta nelle chori delle colonie greche dall' Iberia al Mar Nero. Atti del XII convegno organizzato dall'Università "Federico II" e dal Centro Internazionale di Studi Numismatici, Napoli 16–17 Giugno 2000*, Istituto Italiano di Numismatica, Roma, 2004, p. 27–70.
- Popov 1924 – R. Popov, *Predistoričeski izledvanija v Vračenskoto pole*, IzvestijaSofia 2 (1923–1924), 1924, p. 99–136.
- Rustoiu 1997 – A. Rustoiu, *Fibulele din Dacia preromană (sec. II î.e.n. – I e.n.)*, *Les fibules de la Dacie préromaine (IIe s. av. J.-C. – Ier s. ap. J.-C.)*, BiblThrac 22, București, 1997.
- Rustoiu 2008 – A. Rustoiu, *Celții din Transilvania și comunitățile indigene nord-balcanice. Schimburi culturale și mobilitate individuală*, EphemNap 18, 2008, p. 25–44.
- Spănu 2013 – D. Spănu, *Fibule „de tip hibrid”?*, MCA 9, 2013, p. 145–156.
- Spănu 2014 – D. Spănu, *Une contribution archéologique à l'étude du trésor du IIIe siècle av. J.-C. d'Epureni (Roumanie)*, Dacia NS 58, 2014, p. 65–94.
- Vasić 1980 – R. Vasić, *Beleške o starijem gvozdenom dobu u Srbiji*, Starinar 31, 1980, p. 169–170.
- Vîlcu 2015 – A. Vîlcu, *Monedele macedonene și imitațiile de tip macedonean în Moneda în Republica Moldova*, Chișinău, 2015, p. 21–30.
- Zirra 1995-1997 – V. V. Zirra, *Bemerkungen zu den thrako-getischen Fibeln*, Dacia NS 41, 1997, p. 125–156.
- Zirra 2009 – V. V. Zirra, *Two Thracian Fibulae* în: B. Tănăsescu (ed.), *Treasure Lost, Treasure Regained, Part I*, București, 2009.

¹¹ Alexandrescu 1976; Alexandrescu 1980.

¹² Rustoiu 2008, p. 26, fig. 2/26.

¹³ Conovici et alii 2012, p. 74–80, 92–98.

